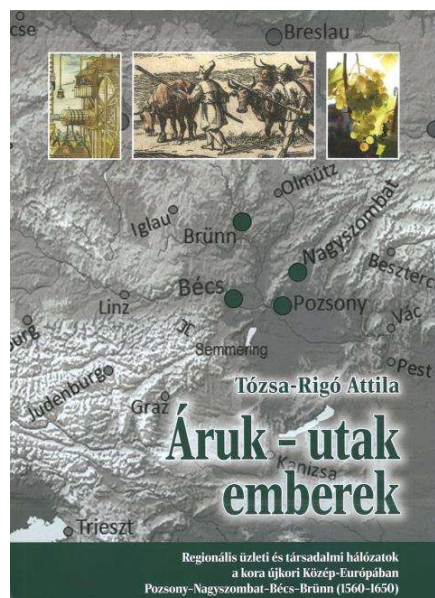

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/2/252-257>

Emberek a száraz számok mögött, akikre nem szoktunk figyelni

Tózsza-Rigó Attila: *Áruk – utak – emberek: Regionális üzleti és társadalmi hálózatok a kora újkori Közép-Európában. Pozsony–Nagyszombat–Bécs–Brünn (1560–1650),*

Speculum Historiae Debreceniense 37. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2024.

A címbe felvett három szó közül a szerző – már könyve előszavában – a harmadikat emeli ki. Meglátása szerint a kereskedelmi kapcsolatok ed-

digi gazdag szakirodalmi feldolgozásaiból ez a szempont, az áruforgalmat lebonyolító emberek, a tevékenységük során kialakított kapcsolatrendszerük feltárása általában hiányzik, de legalábbis meglehetősen felszínes marad. Pedig ennek bemutatásával nemcsak a kereskedők társadalmi állásába, az általuk lakott településeken betöltött szerepükbe lehetne jobban bepillantani, hanem magát a sokszor száraz adathalmazt szürkült forgalmat is színezebbé, emberközelibbé lehetne tenni.

Szerző tehát kimondottan személyorientált nézőpontot kíván követni, amelyben nemcsak a kereskedelmet folytató vállalkozások objektívnek mutatkozó, elvont üzleti érdekek és piacok által befolyásolt törekvéseire, hanem a mögöttük álló, sok-

szor személyes, egyéni, esetleg rokoni, családi összefüggésekre is fényt deríthet. Eredményeit pedig várhatólag nemcsak a gazdaságtörténet, hanem többek között a társadalom-, a mentalitástörténet, az identitáskutatás számára is hasznosíthatónak tartja

Kérdés persze, hogy mennyire állnak rendelkezésre ehhez a kutatáshoz a források. Az eddigi – hagyományos – gazdaságtörténeti feldolgozásoknak is meg kellett küzdeniük a kereskedelmi forgalom legfontosabb kútforrásoknak, a határokon átvélő forgalom tételeit rögzítő különféle vám- (hazánkra harmincad-) naplóknak a hiányosságaival, remélt folyamatosságuk helyett töredékes-ségükkel, eltérő módszereikkel, amelyek alapján a kutatóknak konkrét, akár számbelileg is kifejezhető eredmények helyett sokszor meg kellett elégedniük a tendenciák felismerésével vagy megerősítésével. A szerző azonban – éppen annak érdekében, hogy feltárulkozássra bírja a személyes oldalt – most a vizsgált városok más, többnyire belső ügyeit megörökítő forrásokat, a várost irányító testületek jegyzőkönyveit, bírósaik ítéleteit, szerződés-, de akár végrendelet-gyűjteményeket is bevont vizsgálataiba. Sőt – bár alapvető célja a közép-európai régió, ezen belül a Magyar Királyság közel évszázados kereskedelmi hálózatainak áttekintése – ehhez a kereskedelem (jelesül a kivitel) közvetítő- és esetleges végpontjainak adatait is felhasználja. A magyar mezőgazdasági export, amely főleg élő állatot

(szarvasmarhát) jelentett, nagysága és kiterjedése persze meghaladja azt a terjedelmet, ami egyetlen könyvbe belefért volna. Tózsza-Rigó Attila ennek megfelelően nemcsak időben korlátozta vizsgálatait a címben megadott kilencven évre, hanem területileg is, először megadva azt a négy irányt (nyugat, délnyugat, északnyugat, észak), amellyel foglalkozni kívánt, majd kijelölve azokat az átmenő pontokat, amelyeken keresztül ez az export leginkább elhagyta az országot, illetve külföldre ért (Pozsony, Nagyszombat, Bécs, Brünn). Forrásfeltárása így végül a hazaiakon kívül hat ország levéltárára terjedt ki (Ausztria, Szlovákia, Németország, valamint Cseh-, Olasz- és Lengyelország).

A munka első nagyobb része még nem tér el igazán a hagyományos gazdaságtörténetírás szemléletétől. A koraujkor „változó világába” – ahogy az egyik fejezetcím a kort nevezi – elsősorban a pénzügyek, a hitelügyletek áttekintése révén pillant-hatunk be. A népesség és vele a fogyasztás növekedése új feladatok elé állította a szerkezetükben és befolyásukban ugyancsak megújuló, abszolút hatalomra törő államokat, amelyek funkcióik ellátásához – Európá-szerte – hitelekre szorultak. Az államnak nyújtott hitel (kölcsön) pedig megnyugtatónak, biztonságosnak tűnt a polgári vállalkozók számára, nem is annyira a visszafizetés, vagy legalább a kamatfizetés látszólagos garanciái miatt, hanem mert az állam a kamatok helyett gazdasági kedvezményeket, például vám- és kiviteli

engedményeket biztosíthatott számukra. Miután a 16. században sorozatos spanyol államcsődök kedvezőtlenül hatottak az addig az erősen az Ibériai-félszigetre összpontosító délnémet tőke mozgására, az végül a közép-európai Habsburg állam felé fordult. Bár a felfedező és gyarmatosító Nyugat-Európával szemben Közép-Európa árukinálatát mindig is a mezőgazdasági áruk és esetleg bizonyos ipari nyersanyagok (pl. a réz) dominanciája jellemezte, ami a munkamegosztásban egyoldalúságnak számíthatna, a szerző mégis cáfolja azt a nyugati történetírásban elterjedt (többek között Wallerstein által is hangoztatott) nézetet, miszerint a Nyugat aktivitását már ekkor a gyarmatosítás szelleme vezérelte volna a perifériára szorult Közép-Európával szemben. Kelet- (pontosabban Közép-) Európa nélkülözhetetlen része maradt az európai gazdaságnak, a szerző forrásokkal igazolja, hogy a magyar áruk, főleg a szarvasmarha Bécsen és Velencén túl, Augsburg és más délnémet városok, vagy éppen Lombardia piacain is milyen fontos szerepet játszott, s a kivitel – járványok vagy hadiesemények miatti – akadozása milyen ellátási (akár fogyasztási korlátozásokat is kiváltó) zavarokat okozhatott. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen volt a nyugati ipar számára a magyarországi réz importja, hogy más nyersanyagokat ne is említsünk. Kiszolgáltatottságról tehát a Nyugattal szemben nem beszélhetünk, amit egyébként is elfedhetett volna a pozitív külkereskedelmi mérleg.

Bár a célba vett személyorientált szemlélet csak a munka második részében tudott igazán kibontakozni, már ebben a részben is találkozunk mind a legnevesebb bécsi vállalkozó cégekkel, amelyek a pénzügyek és a kereskedelem kiemelkedő szereplőivé emelkedtek, mind a kereskedelmet lebonyolító helyi vállalkozók neveivel, köztük azokkal a (kelet-) magyarországi kereskedőkkel (tőzsérekével) is, akiktől az export indult, és akiknek nevét a határ menti (és esetenként belső) vámhelyek naplói megőrizték. A vámnaplók pedig a kivitel fontos elemeire is fényt deríthetnek. Ugyanazon szállítmány feltűnése az egymást követő vámhelyeken (az ismételt fizetést elkerülendő az áthaladók igazolást kaptak a vám kifizetéséről) betekintést enged a hajtás időtartamáról, ami a kényszerű közbülső legeltetés és pihentetés időigényessége miatt általában három-négy hetet vett igénybe, de kedvezőtlen esetben akár hónapokig is eltarthatott.

Ha az első részben a kereskedelem iránya szabta meg a szerző érdeklődését, akkor a munka második részében már valóban a jelentős üzleti szereplőkre koncentrált. A négy város kiválasztásában a forrásadottságok is szerepet játszottak, ismertetésük azonban hasonló séma alapján történik: gazdasági funkciójuk, a korájukban bekövetkezett esetleges funkcióváltásuk, gazdasági szereplőik, azok üzleti és rokon összefonódása, kapcsolataik más régiók vállalkozóival. Házasságok, bőséges

gyermekáldás, vagy éppen ennek hiánya tette változatossá e kapcsolatokat, ahol a leánygyermekeket – a szerző frivol megfogalmazása szerint – társadalmi tőkeként használták. A nevek és alkalmi vagy tartósabb társulások, együttműködések felsorolása számos oldalt tesz ki, bőséges anyaghoz juttatva a téma részleteit kutatókat. A magyar olvasó számára persze a nevek többsége aligha kelt figyelmet, időnként azonban felcsillanhat a szemünk, például amikor a tőzsérek között Thököly Sebestyén nevét is olvashatjuk. A vállalkozóktól kapott kölcsönök felhasználása pedig nemegyszer a bécsi udvar gyenge anyagi helyzetét igazolja, mivel a kapott összeget többször fordították valamelyik magyar végvár javítására, vagy katonai egység zsoldjára. A szerző az üzleti és rokoni kapcsolatok időbeli elsőbbségének eldöntéséhez felteszi a tyúk vagy a tojás kérdését. Meglátása szerint inkább az üzleti kapcsolat előzte meg a családi összefonódást, mint fordítva. A hálózatban bekövetkezett egyetlen „megrázkódtatás” példája is ezt látszik igazolni, mivel azt sem a személyes érzés, mint inkább üzleti ellentét váltotta ki.

A kötetet a felhasznált levéltári állagok, irodalomjegyzék, a diagramok, táblázatok, ábrák és térképek jegyzéke, majd alapos helység- és személynév mutató zárja. Esetenként persze a szerzőnek a személynéveknél is utalnia kell arra, hogy a forrásokban előforduló variációk mögött azonos személy állhat, bő-

vebb információt azonban a helységnevek igényelnek. A szerző, ha lehet, mind a szövegben, mind a névmutatóban a magyar nevet használja, de zárójelben mindig odakerül a mai szlovák, cseh, lengyel stb. név is, a mai ország megjelölésével, hiszen Közép-Európa elnevezéseit a 20. század nagy területi átrendezései bizony alaposan megváltoztatták. Nem igazán esik szó a források nyelvéről, hiszen a térség kereskedővárosait többnyire németek lakták, akik kapcsolataikban is anyanyelvüket használták, amit az akkori országhatáron túl is megértettek. De a két vizsgált határainkon belüli városban (Pozsony, Nagyszombat) a magyar tőzsérek nyelve sem számított idegennek. A szerző éppen egy pozsonyi kereskedő, Kalmár Miklós 1576-os magyar nyelvű végrendeletének megkapó soraiból tud hosszan idézni. Egyetlen esetben találunk utalást arra, hogy egy bécsi piaci alkalmazottól elvárták a magyar nyelv ismeretét, mert az odaérkező magyar kereskedők nem feltétlenül tudtak németül. Számomra meglepetést keltett, hogy a nagyszombati kereskedők névsora csupa magyar nevet tartalmaz, de – bár fogalmam sincs a város 16. századi nemzetiségi összetételéről – némi magyaríratot szolgáltatathat, hogy az oszmán hódítás során a hódoltsági területől sokan menekültek a kereskedelem számára kedvező helyzetben fekvő, biztonságot adó, 1543-tól az esztergomi érsek lakhelyéül is szolgáló városba.

A kötet sajnos nem végződhet „happy end”-del. A 17. század második felének tendenciái kedvezőtlenül hatottak a magyar marhakereskedésre mindkét végpontjára: nyugaton: csökkent az agrártermékek relatív értéke, a délnémet piacok lakossága elszegényedett, idehaza kedvezőtlen klimatikus változások – pl. az 1662/63-i kegyetlen tél jószágpusztulásának évekre kiható következménye – gátolták a kivitelt. A hazai városfejlődés gyengesége miatt a polgárság nem tudott lépést tartani a nyugati tőkeerős vállalkozói réteggel, az európai munkamegosztás ezáltal valóban a két fél egyenlőtlen pozíciójához vezetett. Borkivitelünk szabadságát a Habsburg örökös tartományokat védő vámok gátolták. Ami korlátlan maradt, az a réz kivitele, amire a nyugatnak továbbra is égető szüksége volt.

Tózsza-Rigó Attila közel két évtizede foglalkozik a témával. Könyvei, tanulmányai jelentek meg. Többször hivatkozik korábbi munkáira, amelyek konkrétumait nem kívánja megismételni, ugyanakkor előadja terveit is a későbbiekre. Ezek tudatában aligha kérhetnénk rajta számon a téma valamely – a könyvben hiányolt – vetületének alaposabb kifejtését. Az anyag gazdagítására, bővítésére persze lesz majd lehetősége. A recenzens, akinek történész pályája Debrecenhez kötődött, örömmel csodálkozott rá, hogy milyen sok debreceni kalmár szerepel szerte a vámnaplókban vagy más forrásokban, akik közül 26-ot szerző az 1597-i nagyszombati vámnapló

alapján névsorba is szedett. Nevükkel a város történetében eddig bizony nemigen találkozhattunk, még a *Debrecen története* monográfia első kötetében (Debrecen, 1984. Szerk. Szendrey István) sem, pedig ott a 16–17. század kereskedelmét feldolgozó Bársony István számos, a két század fordulóján tevékenykedő kereskedőt tudott megnevezni. Tózsza-Rigó Attila a könyvében felsorolt debreceni kereskedők közül egyet tudott konkrétan a város történetében elhelyezni, a főbírói pozíciót is betöltő Duskás Istvánt, akit a Debrecen monográfia nem mint kereskedőt, hanem mint közbenjárót említ az egyik debreceni borkereskedő vám problémájánál.

És még egy érdekesség, ami lehet, hogy csak a recenzens kíváncsiságát tudta felkelteni. A 16. században élt Oláh Miklós érsek arról írt, hogy Bíró Gáspár debreceni polgárnak tízezer eladó marháját legeltették a pusztán, aminek emlegetését azután a történeti irodalom is felkapta. Mára a kutatások kiderítették, hogy Bíró Gáspár nem debreceni, hanem nádudvari lakos volt, a róla szóló értesülést annak tulajdonítják, hogy – mivel Nádudvarnak szűkebb legelője volt – marháit debreceni pusztákon is legeltette (*Debrecen története* I. 477.). Tény, hogy a debreceni tőzséreknek a szerző által közölt névsorában Bíró nevűt nem találunk.

Tózsza-Rigó Attila, a Debreceni Egyetem történész docense a gazdaságtörténet új módszerét alkalmazó olyan alapvető munkát jelentetett

meg, amely, reméljük, további kutatásoknak is alapját képezi majd, nemcsak idehaza, hanem határainkon túl is, hiszen a vizsgált négy város közül az a kettő, amely akkor a Magyar Királyság részét képezte,

mára maga is határainkon kívülre került.

Iff. Barta János
történész, professzor emeritus
Debreceni Egyetem